

JAN ZOUHAR

NÁVRAT K TGM 1945–1948*

Stejně jako poválečné Československo nebylo a ani nemohlo být v letech 1945–1948 návratem k poměrům 1. republiky, tak i návrat k Masarykovi v této době přinesl nutně nové čtení Masarykova myslitelského a politického odkazu. Ve změněné společenské situaci byla připomínána především Masarykova filozofie demokracie a jeho sociální filozofie spojována nepřesně se socialismem. Toto úsilí mělo dvojitý cíl – na jedné straně uchovat a obnovit pozitivní hodnoty, se kterými Masarykovo myšlení a politická aktivita souvisí, na straně druhé využít Masarykovu osobnost v politických střetech poválečného období.

Masarykovi byla v období po roce 1945 věnována celá řada knižních a časopiseckých statí. V novém vydání vyšly práce Zdeňka Nejedlého *T. G. Masaryk*, Čapkovy *Hovory s TGM* a Ludwigova kniha *Duch a čin*. Řada autorů se zabývala Masarykovým pojetím náboženství, respektive jeho filozofií náboženství. Masarykovi bylo v roce 1947 věnováno číslo časopisu *Sociologická revue*. J. L. Hromádka rozebíral Masarykovo místo v poválečné situaci v knihách *Mezi Východem a Západem* a *Masaryk mezi včerejškem a zítřkem*. Speciální témata přinesly studie Jiřího Horáka *Masaryk a Dostojevskij* nebo Jana Mukařovského *Masaryk jako stylist*. V reedicích byly v nakladatelství Čin vydány Masarykovy práce *Česká otázka*, *Naše nynější krize*, *Otázka sociální*, *Ideály humanitní*, *Problém malého národa*, *Palackého idea národa českého*, *V boji o náboženství*, *Jak pracovat*. Významným podnětem bylo obnovení činnosti Ústavu T. G. Masaryka v roce 1945¹ a za-

* Příspěvek vznikl jako součást grantového projektu GA ČR GAP 401/11/0053.

¹ Viz J. Zumr, *Historie Ústavu T. G. Masaryka*, in E. Broklová a kol. (eds.), *Mám jen knihy a skripta, cenná práce životní*. Praha: Masarykův ústav AV ČR 2002, s. 15–41, též A. Schenk, *Z Paměti*, in *tamtéž*, s. 209–287. Kuratorium Ústavu TGM pracovalo od podzimu 1945 do května 1948 ve složení Edvard Beneš (předseda), Oskar Odstrčil (jednatel), Alice Masa-

ložení Masarykovy společnosti v březnu 1948, jejímž prvním předsedou se stal J. L. Hromádka. Poválečné období však přineslo především další rozvoj masarykologického bádání a vážný zájem o jeho pojetí vědy, filozofie, sociologie, náboženství, filozofie českých dějin, filozofie politiky a filozofie člověka.

V roce 1946 se Jan Patočka vyjádřil k Masarykovu odkazu v nových společenských poměrech a v situaci po 2. světové válce ve dvou studiích – Masaryk a naše dnešní otázky (*Křesťanská revue* 13, 1946, č. 2, s. 35–38) a Masaryk včera a dnes (*Naše doba* 52, 1946, č. 7, s. 302–311).

V první studii je Masaryk představen jako myslitel, který určil ideu našeho dosavadního státního života, ale dnes jsme mu vzdáleni, a proto o něm musíme v nové situaci znovu přemýšlet. Rozhodně nesmíme ztotožňovat Masaryka s „liberálním humanitářem“, ale je třeba ho chápat jako filozofa krize, který „viděl celý nový život jako krizi, jako moment nemoci, jako stav těhotný hrůzami a běsy“.2 Masaryk „viděl, že modernímu člověku není dobře v civilizační pohodě; viděl, jak v rafinovaných civilizacích se rodí touha po barbarství, a tím nové barbarství; viděl anarchičnost, která se zmocňuje moderního člověka z myšlenky a pak z faktu, že je na světě sám, že je posledním pánem; viděl slabost, která se tváří silácky a nenávisť k vlastní subjektivní bezmocnosti přetváří až v kult divoké a hrubé síly; viděl nenávisť k životu, vzpouru proti tomu, že život sám je fakt, že nejsme jeho pány, že jsme vždy vrženi, ve zjevu moderní sebevraždnosti“.³

„Tak jsou otázky Masarykovy dodnes našimi otázkami. Nemůžeme od nich, protože to jsou otázky dnešního lidstva. Nemůžeme-li přes Masarykovy otázky, neznamená to souhlasit všude s jeho odpověďmi. Vcelku však otázky jsou vždy hlubší, obsáhlejší, bodavější odpovědi.“⁴

Druhý Patočkův článek Masaryk včera a dnes se Masarykovým odkazem pro přítomnost zabývá hlouběji. Vrací se k Masarykově *Světové revoluci*, která byla „rozhodnutím o celku“, která byla „pokusem tento celek vyslovit co možná úplně, zřetelně, výstižně“.⁵ *Světová revoluce* v období první republiky působila i tím, že se zdálo, „že zde jsou všechny základní životní otázky nejen předvedeny, nýbrž velikou životní zkouškou potvrzeny a roz-

ryková, Antonín Schenk, Ludmila Kloudová (členové), František Fajfr (náhradník). Na konci roku 1948, po úmrtí Edvarda Beneše a emigraci Alice Masarykové, pracovalo kuratorium ve složení: František Fajfr (předseda), Oskar Odstrčil (jednatel), J. L. Hromádka, Antonín Schenk, Ludmila Kloudová (členové), Josef Navrátil (náhradník).

2 J. Patočka, Masaryk a naše dnešní otázky, in týž, *Češi I*, Sebrané spisy sv. 12, Praha: Oikúmené 2006, s. 88.

3 *Tamtéž*.

4 *Tamtéž*, s. 91.

5 J. Patočka, Masaryk včera a dnes, in týž, *Češi I*, Sebrané spisy sv. 12, Praha: Oikúmené 2006, s. 92.

řešeny. Tak myšlenky a dílo Masarykovo se stávaly jakýmsi zvěstováním bezpečného optimismu, civilizačního a morálního pokrokářství, předkládaly se nikoli jako výzvy a upozornění, jaké problémy na nás doléhají, nýbrž jako bezpečné odpovědi na tyto otázky⁶. Demokratický svět se však na konci třicátých let 20. století dostal do hluboké hospodářské a morální krize, která přinesla další světovou válku a po ní nové společenské a politické poměry. Masarykův postoj, jeho filozofie moderních dějin se zdá být překonána, zdá se „že s ním dnes nelze již počít nic nebo málo, že to je kus historie, a nikoli živá součást dneška“⁷. Podle Patočky tyto pochybnosti činí sice Masaryka problematickým, ale už tím ho znovu ožívují. Ožívují především jeho otázky po základech krize moderního člověka a po možnostech jejího řešení. Současně však doba přináší problémy nové a také otázku, zda to, co se zdá být naléhavé, je skutečně nejdůležitější, zda není „určitý pocitivý nonkonformismus, spíše než podlehnutí dobovému proudění, zárukou skutečného ponoru“⁸.

Jedna z těch nových a naléhavých otázek souvisí s novým sociálním řádem, který by měl kromě nastolení sociální spravedlnosti respektovat i lidské síly a instituce, „které představují svobodu metafyzického rozhodnutí“⁹. Patočka je totiž přesvědčen, „že člověk směřuje svou hlubokou povahou ne-li až k poslední stránce věci, tedy alespoň nad pouhý povrchní jev a jeho zákonitost“¹⁰. Metafyziku pak nemusíme chápat jen jako nauku o bytí, jako způsob objektivního pochopení věcí, ale „jako dění, jako akt našeho života, našeho bytí lidsky svobodného“¹¹.

Výrazem „zneklidnění metafyzického rázu“ je i skepse a nihilismus, podle Masaryka kořen krize moderního člověka, ze kterého pochází nihilistický subjektivismus, který Masaryk analyzoval a který zůstává stále problémem. „V tom je aktualita Masarykova pojetí i pro dnešek; takové strašlivé výbuchy, jakých jsme byli svědky, nejsou toliko dokladem kapitalistického rozkladu, nýbrž zároveň toho, jak hluboko moderní svět zasáhla nihilistická krize, kterou není přirozeně možno léčit toliko sociálními reformami, nýbrž zároveň obnovou vnitřní.“¹² V tehdejší naší situaci nám podle Jana Patočky stále má „co říci nauka Masarykova, podle níž je třeba sociálních proměn strukturálních na jedné, ale též mravního úsilí spolu s metafyzickým na druhé straně; nauka, podle níž třeba změnit životní podmínky lidstva, ale záro-

6 *Tamtéž*, s. 93.

7 *Tamtéž*, s. 95.

8 *Tamtéž*, s. 95.

9 *Tamtéž*, s. 95.

10 *Tamtéž*, s. 97.

11 *Tamtéž*, s. 97.

12 *Tamtéž*, s. 101.

veň respektovat poslední podstatu člověka jako člověka, která přes všecku křehkost, konečnost a podmíněnost lidského tvora právě v metafyzickém požadavku, jeho předpokladech a důsledcích se ukazuje něčím, co nás vyjímá z celku přírody“.¹³

Patočka chce ukázat Masaryka jako myslitele, „který se angažuje, který se dává cele do řešení smyslu života a v rozvržení tohoto vrcholného úkolu spatřuje ozáření a jím jako prosvíceno samo historické dění. Ve způsobu, jak se Masaryk rozbíhá k řešení těchto otázek, je něco více než pouhý systém: je tu jednota života do hloubky pochopeného, vedle kterého málo váží jednotlivosti, spekulativní pojmy, argumenty, vlnící se střídavě a abstraktně sem a tam. Pochopení smyslu je jako rozklenutí nového prostoru na rozdíl od skutečnosti, prostoru, jehož rozměry jsou nicota, Bůh, člověk; v zásvitu tohoto nade vše světské povýšeného smyslu dochází také lidskost svého posledního zdůvodnění, své pevnosti a síly; zde teprve vztahy lidské dopínají se roviny, na které jsou jedinečné, neztratitelné, vpravdě odlišné od pouhých vztahů věcných, konstatovatelných a záměnných; zde přestává pohled na člověka jako na věc a počíná pohled naň, na každého, i nejnepatrnějšího, jako na uskutečňovaný smysl; jako na hledajícího, nalézajícího, bloudícího pod pohledem naprostým; to značí pohled, pod nímž jsou si všichni rovni. Tak jest Masarykova humanita ovšem výzvou k sociální praxi, k převzetí jejich úkolů, k dílu společenské reorganizace v duchu rovnosti a spravedlnosti, ale především jest pochopený smysl“.¹⁴

V knížce *Masaryk – filosof humanity a demokracie* shrnul Josef Král své přednášky a články, které věnoval Masarykovi od roku 1925. Obsahuje kapitoly Demokratismus jako česká národní filozofie, K 7. březnu 1935, In memoriam, Filozof a sociolog, Analytik současné společnosti, Problém revoluce a války ve světle humanitního ideálu a První období Masarykovy filozofické tvorby a vídeňské prostředí. Z období po 2. světové válce pochází pouze úvodní studie Demokratismus jako česká národní filozofie, kterou přednesl ve Filosofické jednotě a na pražské Filosofické fakultě při výročí Masarykových narozenin v roce 1946. Chtěl se věnovat především tomu, „čím ještě dnes žijeme z jeho díla“.¹⁵ Masarykův odkaz podle něho představuje jednak náš obnovený stát, naše humanitní demokracie, jednak jeho filozofie demokratismu. Král ukazuje, jak se Masarykův demokratismus čili humanitismus vyvíjel jako jeho životní filozofie z pozitivismu, z jeho hodnocení náboženství, ze studia českých dějin a českého náboženského myšlení a z jeho studia ruské literatury a ruského filozofického

¹³ *Tamtéž*, s. 101–102.

¹⁴ *Tamtéž*, s. 102.

¹⁵ J. Král, *Masaryk – filosof humanity a demokracie*, Praha: Orbis 1947, s. 7.

a náboženského myšlení. Všimá si toho, že Masarykův postoj začínal jako etické stanovisko, přešel ve filozofii dějin a zvláště českých dějin, a jak se teprve v *Rusku a Evropě* rozšířil ve filozofii demokratismu, kterou ověřila zkušenost První světové války, aby se stala filozofií a filozofickou teorií budování československého státu. V další části studie Josef Král rekapituluje hlavní myšlenky Masarykova filozofického odkazu – jeho důraz na noetiku, která má být východiskem vědy a demokracie, která je u Masaryka spojena s principem synergismu a kterou charakterizuje různým způsobem – jako kritický empirismus nebo umírněný racionalismus, a také jako konkretismus, který pak pokládá za základní rys své vědecké a filozofické činnosti. K metafyzice měl Masaryk nechuť a v základních otázkách metafyzických se klonil k pluralismu, determinismu, odmítal evolucionismus a dialektiku. Významné je jeho pojetí náboženství, přijetí teismu a názoru o nesmrtelnosti duše. Král zde zařazuje „Masarykovo náboženství do proudu vycházejícího z náboženství přirozeného, rozumového a směřujícího k mravnosti [...] a směřujícího k jednotnému názoru na svět a život, který chápe život člověka sub specie aeternitatis“.¹⁶ Král připomíná, že nejdůležitější filozofickou disciplínou byla Masarykovi etika, kterou pokládá spíše za filozofii mravnosti jako součást světového a životního názoru. Etickým ideálem je ideál humanitní, „na humanitě se zakládá demokratismus, demokracie, humanitní etika je moderní, demokratická etika a demokratismus je především soustava mravní“.¹⁷ Značnou pozornost věnoval Josef Král Masarykovu pojetí společnosti.

V poválečné knižní literatuře o Masarykovi mají významné místo dvě práce profesora UP v Olomouci Miloslava Trapla – *Vědecké základy Masarykovy politiky* (1947, s podtitulem Pokus o soustavný výklad Masarykovy politické sociologie) a *Masarykův program* (1948, s podtitulem Demokracie – socialismus – česká otázka). První z nich autor připravoval již v druhé polovině 30. let, tedy před 2. světovou válkou, jako „celkový přehled Masarykova politického myšlení a spolehlivý úvod do jeho studia“.¹⁸ Jak Trapl upozornil, „Masaryk sám nepodal soustavný základ svých politických a sociálních postulátů“.¹⁹ Proto také ve *Vědeckých základech* vyložil „teoretické principy Masarykovy státovědy, jeho učení o přírodních a psychických podmínkách státu a politiky i o poměru státu k národnosti, k církvi, k politickým stranám atp.“.²⁰ V *Masarykově programu* pak „věnoval hodně místa myšlenkovým základům jeho politiky, výkladům o realismu, o humanitě

16 *Tamtéž*, s. 15.

17 *Tamtéž*, s. 17.

18 M. Trapl, *Vědecké základy Masarykovy politiky*, Brno: Zář 1947, s. 5.

19 M. Trapl, *Masarykův program*, Brno: Zář 1948, s. 9.

20 *Tamtéž*.

a o demokratismu, i problémům individualismu a kolektivismu nebo otázce revoluce“.²¹ Obsáhlé kapitoly jsou zde věnovány problematice demokracie, socialismu a národa. Za ústřední problém Masarykova politického myšlení pokládá Trapl otázku vztahu „individua a kolektiva v různých oblastech sociálních“.²² Je si vědom, že Masarykův „program není v mnohém směru dosti propracován“.²³ Je však přesvědčen, že tento program zůstává stále „živý a životný, jeho náměty a náčrty dost jasné a zřetelné, aby nám pomohly nalézt správnou orientaci, správnou linii postupu ve zmatcích dneška. Je třeba domýšlet a propracovávat jeho náznaky a návrhy v opravdovou programovou syntézu centralizace a samosprávy, osobní iniciativy a plánování, tvůrčí svobody a zákonitého řádu, tradice a revolučnosti, češství a světovosti“.²⁴

V červnu až září 1948 uspořádal Ústav TGM na Pražském hradě výstavu *TGM. Památky života a díla 1948*. Ale už v této době se připravovala kampaň, která od roku 1950 přinesla ostré útoky proti Masarykovi a masarykismu a která vyvrcholila v letech 1951–1956 pokusem o odstranění Masaryka z národní paměti.

THE RETURN TO TGM OF 1945–1948

The Return to TGM of 1945–1948 brought a new reading of Masaryk's theoretical and political legacy. In that social situation, what was particularly emphasized was Masaryk's philosophy of democracy and his social philosophy was misinterpreted as socialist with the goal of sustaining and renewing positive values that his work and politics had been associated with. The after-war period initiated further interest in Masaryk and his conceptions of science, philosophy, sociology, religion, philosophy of Czech history, philosophy of politics and philosophical anthropology.

21 *Tamtéž.*

22 *Tamtéž*, s. 206.

23 *Tamtéž*, s. 209.

24 *Tamtéž.*